

Гене́за право́вої сфе́ри в умовах глобалізаційних процесів

Розглядаються основні напрямки впливу глобалізаційних тенденцій на національні правові системи. Обґрунтовується, що в результаті таких тенденцій спостерігається якісно нова картина співіснування правових культур.

Ключові слова: глобалізація, право, правова система, правове регулювання.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства глобалізація проникає практично в усі сфери суспільного життя: політичну, соціально-економічну, культурну, правову. Зміст і форми прояву глобалізаційних процесів у державно-правовій сфері свідчать, що держава і право в цих умовах повинні продемонструвати свою життєздатність, яка виявляється в адекватному їх реагуванні на сучасні виклики. Часткове обмеження суверенітету національної держави, його трансформація, зміна співвідношення міжнародного й національного права, формування наднаціонального (транснаціонального) права, зміна предмета правового регулювання в рамках національного права, посилення впливу регіонального права на національне – це основні форми прояву глобалізації у правовій сфері.

Разом з тим, *аналіз наукових джерел і публікацій* свідчить про те, що незважаючи на очевидну актуальність і необхідність опрацювання означених питань передусім на рівні філософського узагальнення, проблема визначення сутності й змісту генези правової сфери, особливо держав трансформативного типу, ще не отримала належного висвітлення у філософській літературі. Тому *метою* даної статті є спроба ліквідувати деякі окремі прогалини у розумінні досліджуваної проблеми.

Тенденції і процеси, об'єднуючі різні країни і народи в єдине світове ціле, як відомо, називаються глобалізацією. Саме глобалізація створює умови для формування єдиного соціального, політичного, економічного і культурного простору, що обумовлює формування єдиного правового простору. Вона приводить до формування глобальної соціальної системи, в якій акумулюються глобальні проблеми, пов'язані з формуванням інституційних і нормативних

механізмів, що мають наднаціональний характер.

Складність феномена глобалізації та масштаби її прояву зумовлюють суперечки з приводу її генезису. Вчені й мислителі різних епох висловлювали власне бачення цієї проблеми і пропонували різні проекти, спрямовані на їх реалізацію. Розвиток та еволюція суспільства вказують на те, що глобалізаційні засади мають давнє коріння і чимало цікавих прикладів у світовій історії. Специфічні універсалістські (глобалістські) тенденції були знайомі ще первісним суспільствам і ґрунтувалися на міфологічних і релігійних переконаннях і саме ці чинники були каталізаторами формування регулятивних засад їх соціального життя.

Ідеї свободи та рівності всіх людей на основі природного права виникли та розвивались ще у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Стимулом для прискорення глобалістських тенденцій став процес рецепції римського права, який почався у XI-XII ст. і завершився у XVII-XVIII ст. Глобалістські тенденції у XVIII–XIX ст. отримали відображення в концепціях мислителів цієї епохи (Ж.-Ж.Руссо, І.Кант та ін.).

Упродовж XX ст. глобалістські ідеї отримали не тільки подальше обґрунтування, але й практичну спрямованість, та охопили майже всі сфери життя сучасного суспільства. З'явилася значна кількість досліджень, у яких визначалися основні поняття явищ, пов'язаних з глобалізацією, аналізувалися її цілі та основні напрямки проявів. Значним етапом на шляху універсалізації глобалістських ідей стало заснування у XX ст. міжнародних і регіональних політичних, економічних і гуманітарних організацій та установ, діяльність яких спрямована на реалізацію концепції всесвітнього правопорядку і досягнення загального миру, таких, як Ліга націй (1919–1939 рр.), а після Другої світової війни – Організація Об'єднаних Націй (1945 р.).

Сьогодні склалася ситуація, яку російська дослідниця О.Спригіна характеризує як «запорогово критичну» [1]. Економічно розвинені країни, в основному західні, трансформуючись в умовах глобалізації, нав'язують практично усьому світові свої ціннісні установки, які демонструють розпад у

«метрополіях». Правове життя західного типу характеризується пріоритетом особистісного начала. Західне право є атомізованим, індивід являє собою реально значущий суб'єкт у праві. При цьому, вирішального значення набуває формальність правових відносин. З іншого боку, цінність особистості у праві є обмеженою. Це проявляється у здатності людини бути джерелом раціональних рішень, підставою вільного вибору. Для сучасного західноєвропейського правового мислення така установка є самоочевидною. Ця здатність покладена в основу розуміння соціальної відповідальності людини. Крім того, вона нерозривно взаємопов'язана з фактом власності, що закономірно веде до вирішення правом проблеми недоторканості й священності певного виду соціальних відносин.

В умовах глобалізації при проникненні західних суспільних і, зокрема, правових цінностей у східні регіони Європи, у тому числі й в Україну, виникає певний дисбаланс ціннісних орієнтацій населення, проявляється амбівалентність правосвідомості. На рівні правових цінностей ми отримуємо якісно нову картину співіснування правових культур і маємо змогу вести мову про відносну самостійність цінностей різних правових культур і відносну сумісність західних і вітчизняних правових цінностей [1-3].

Сьогодні в умовах повсюдної глобалізації спостерігається витіснення із національних правових систем вічних, універсальних моральних цінностей, що призводить до втрати правом своєї духовної сутності, до втрати людиною у праві особистісного життєстверджуючого начала.

Правова глобалізація виступає одним з найважливіших аспектів загальної глобалізації у сучасному світі, її всебічний вплив на державно-правову сферу призводить до трансформації, змін і модернізації державно-правових інститутів, норм і відносин у рамках національного, регіонального та міжнародного права. Посилення ролі права в умовах глобалізації проявляється у розширенні сфер правового регулювання, оскільки його об'єкт і предмет не лише ускладнюються, але й розширюються. Право в умовах глобалізаційних процесів відіграє унікальну роль, тому саме право виступає ефективним

засобом управління ними з метою їх оптимізації, сприяє мінімізації їх негативних наслідків [4].

Глобалізація, як системотворчий чинник, здійснює різновекторний вплив на основні компоненти національної правової системи. З одного боку, вона відкриває широкі можливості її розвитку і процвітання, а з іншого – сприяє руйнуванню її самобутності й ідентичності шляхом універсалізації і стандартизації економічної, політичної, інформаційної, культурної й правової сфер. Правова глобалізація проявляється в трансформації національних правових систем, внаслідок чого відбуваються зміни формального й змістовного характеру. Вона може позначатися на перетворенні найрізноманітніших компонентів правової системи. Міра цих перетворень залежить від безлічі чинників, що визначають особливості цих компонентів (одні компоненти є більш пристосованими до таких змін, інші є консервативними й, відповідно, менш гнучкими).

Вплив глобалізаційних процесів на національну правову систему позначається на правотворенні й правотворчості, що представляють собою досить складні процеси. Правові норми, а також нормативно-правові акти, прийняті в таких умовах, як у формальному, так і змістовному аспекті, враховують специфіку глобалізаційних процесів. Правотворення і правотворчість в умовах глобалізації трансформуються, перш за все, у напрямку розширення їх соціальної бази, тобто все більше й більше суб'єктів приймають не пасивну, а найактивнішу особисту участь у цьому процесі.

Р.Бірюков справедливо підкреслює, що посилення ролі права в умовах глобалізації проявляється в розширенні сфер правового регулювання, оскільки його об'єкт і предмет не лише ускладнюються, але й розширюються. Все нові й нові сфери суспільних відносин включаються у правовий простір і, відповідно, вимагають появи нових засобів правового регулювання. У коло правового регулювання включаються усе нові суспільні відносини [5].

Під впливом глобалізаційних процесів значним змінам піддається і національна держава, що обумовлює формування принципово нових підходів

до даної проблеми. Національна держава в умовах глобалізації змушена підпорядковуватися нормам, створеним без її участі та згоди, на основі заздалегідь делегованих нею повноважень міжнародним організаціям або регіональним об'єднанням. У таких випадках останні, ґрунтуючись на своїй правосуб'єктності, приймають вольові рішення у формі обов'язкових правових приписів, що часто набувають силу прямої дії.

В умовах глобалізації істотній зміні піддається концепція прав і свобод людини і громадянина, посилюються тенденції їх стандартизації. Визначальним у цьому плані стає питання про гарантії їх реалізації та дотримання, які забезпечуються на національно-державному і глобальному рівнях. Проблема прав і свобод людини перестала бути тільки внутрішньою справою держави і вийшла на наднаціональний рівень правового регулювання.

Проявом глобалізаційних процесів є універсалізація національного права, яка відображається у прагненні вироблення спільного, всеосяжного підходу до права, що означає введення в національні правові системи однакових норм. Р.Бірюков виділяє основні напрями впливу глобалізації на національні правові системи, зокрема: універсалізацію національного права методами й прийомами якої є рецепція, гармонізація, уніфікація, стандартизація, адаптація, апроксимація та інфільтрація [5]. Зокрема, особливого значення тут набуває процес правової інфільтрації, який забезпечує максимальне урахування особливостей формування й функціонування відповідних національних правових систем. Даний процес покликаний мінімізувати негативні наслідки глобалізації й зберегти самобутність національних правових систем, уникнути й розв'язати протиріччя м'якого входження норм міжнародного й регіонального права у національне право. Завдяки правовій інфільтрації запозичуються саме ті положення, які не є чужорідними для відповідних національних правових систем. Ефективне використання механізму правової інфільтрації сприятиме безболісній та ефективній трансплантації правових положень, які містяться в міжнародних нормативно-правових актах або в національних законодавствах зарубіжних країн у національну правову систему.

Найважливішим напрямком впливу глобалізаційних процесів на національні правові системи є зміна співвідношення міжнародного й національного права. У сучасних умовах посилюється вплив міжнародного права на функціонування національних правових систем. Перед міжнародним правом виникає ціла низка нових завдань, вирішення яких вимагає застосування нових способів і підходів у взаємовідносинах з національним правом. Динаміка співвідношення міжнародного й національного права демонструє подальшу їх взаємозалежність і взаємовплив.

Сучасні світові глобалізаційні процеси зумовлюють зростання ролі та обсягу міжнародного права, розширення сфер регулювання суспільних відносин його нормами, імплементацію у правові системи держав його принципів. Безперечно, ці процеси характерні й для правової системи України.

На тлі глобалізаційних процесів відбувається обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Отже, постає проблема співвідношення обсягів регулювання міжнародного й національного права, а точніше, співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав. Її розв'язання не може бути поставлене в залежність від звуження державного суверенітету або обмеження участі держави у міжнародних відносинах чи встановлення верховенства, контролю суб'єктів міжнародного права над суверенними державами.

На думку І.Куян, немає підстав вести мову про безумовний пріоритет міжнародного права щодо права національного [6], оскільки міжнародне право не дає підстав міжнародній спільноті покладати на державу зобов'язання, якщо вона не згодна прийняти їх на себе, а також підстав для втручання в її права. Ця теза підтверджується й міжнародною практикою. Показовим тут є приклад США, які закріпили у Розділі 102 (а) Акту погодження Уругвайського раунду положення про те, що «будь-яке положення погоджень Уругвайського раунду, якщо воно не відповідає будь-якому закону США, не має бути чинним» [7].

Не можна однозначно поділяти позицію щодо обмеження державного

суверенітету нормами міжнародного права, адже тоді логічно дійти висновку про тенденцію витіснення, а потім і зникнення національних держав, що є неприпустимим з точки зору національних інтересів. Так само не можна й поділяти позицію щодо безвідповідальності суверенних держав за міжнародним правом, оскільки наслідком тоді можуть бути анархія, утвердження права сили в міжнародних відносинах. Ця проблема має розв'язуватися шляхом розуміння того, що суверенітет держави – це її властивість, яка не може бути відчужена, обмежена чи передана. Держава може передати лише частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. До того ж передати їх, по-перше, на певний термін, по-друге, із зазначенням конкретних умов передачі й, по-третє, умов їх повернення за певних обставин. Адже передусім суверенітет залежить від права й можливості держави покладати на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів у країні та за її межами. Суверенітет стосується саме питання існування держави як такої та наявності її правосуб'єктності взагалі. Остання виникає у зв'язку з наявністю суверенітету. Як приклад, можна навести конституційні норми держав – членів ЄС, що стосуються обмеження їхніх суверенних прав. У таких випадках йдеться про делегування суверенних повноважень (Німеччина), передавання федеральних повноважень (Австрія), передавання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих Конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених Конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург), надання певного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих і судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п. 2 ст. 28) визначає умови надання міжнародним організаціям повноважень, передбачених нею, й обмеження (п. 3) національного суверенітету [8, с. 97].

Обмеження суверенітету держави на її території, втручання у визначення державою її внутрішнього й зовнішнього статусу через міжнародне право та не з її волі є неприпустимими й неможливими у принципі. Взаємні відносини між

державами регулюються договорами та угодами, які самі по собі жодної влади однієї держави над іншою встановлювати не можуть. Відносини, що виникають та розвиваються як договірні, не можуть бути владними відносинами. Трансформація договірних відносин у владні можлива тільки на добровільних засадах, але це вже тема відмови держави від свого суверенітету, що виходить за межі взаємозв'язку суверенітету та міжнародного права. Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі «суверенітету взаємозалежності» сучасних держав у «суверенітет взаємодії» задля розв'язання глобальних проблем.

Основна колізія сучасної міжнародної правової системи полягає в тому, що, з одного боку, її змістовне наповнення й механізми реалізації є явно недостатніми для відповідей на сучасні виклики й забезпечення глобального світопорядку, а з іншого – система суверенітетів національних держав і лобістська протидія крупних недержавних і міждержавних неформальних суб'єктів ускладнюють модифікацію й модернізацію міжнародного права, покликану дати адекватні відповіді на всі гострі глобальні виклики.

Зростання й інтенсифікація глобальних загроз означає, що у відповідних сферах життя відбуваються глибокі деформації правового регулювання й системні порушення права, оскільки саме право як норма (міра) свободи є необхідною й універсальною формою соціального життя й поведінки людей. Під загрозою опинилися самі принципи права – рівність і справедливість – і засновані на них основні права людини. Глобальна фінансово-економічна криза показала неспроможність і національних, і міжнародних правових інститутів. Хиткість гарантій прав і свобод людини і громадянина, перш за все, соціальних прав, проявляється навіть в економічно потужних державах. У свою чергу, це призводить до політичної нестабільності й до кризи політичної демократії.

По суті є лише два сценарії розвитку глобального світопорядку – це силовий і правовий сценарії. Саме тому до головних загроз самої людської

цивілізації відноситься глобальна криза права і, отже, пов'язана з цим небезпека краху міжнародного правопорядку.

Ідеологи управління глобальним суспільством за мережевим принципом (авторитетний російський вчений В.Зорькін називає їх гіперглобалістами [9]) роблять ставку на демонтаж сучасного політико-правового світоустрою в його національному й міжнародному аспектах. Вони вважають, що люди на всій планеті потрапили в залежність від порядків, що панують на світовому ринку. Економічна глобалізація спричиняє «денаціоналізацію» економіки шляхом встановлення транснаціональних мереж виробництва, торгівлі й фінансів. Традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки. Глобалізація породжує нові форми соціальної організації, які витісняють і поступово витіснять національні держави як первинні економічні й політичні утворення світової спільноти. Відповідно, будуть витиснені існуючі конституційний і міжнародний правопорядки, створені відповідно державою й Об'єднаними Націями. Зокрема, шведські учені О.Бард і Я.Зодерквіст у своїй книзі «NETократія» стверджують, що кураторська мережа (якась вища каста мережевого суспільства) замінить державу в її ролі верховної влади й верховного провидця. Сетикет (мережевий етикет) замінить собою закон і порядок у міру того, як основні види людської діяльності все більше перемістяться у віртуальний світ. Одночасно авторитет і вплив держави зйдуть нанівець внаслідок скорочення числа податкових злочинів і ліквідації національних меж [10].

Перераховане свідчить, що глобальний світ дуже швидко ускладнюється, а нові виклики взаємопереплітаються і створюють глобальні мультиплікативні негативні ефекти. При цьому багато викликів, які раніше могли долатися в межах національних меж і національного правового регулювання, сьогодні вимагають широкомасштабних і добре скоординованих спільних між державних дій. Протидія цим викликам, які представляють усе більш серйозні загрози національній безпеці держав, вже не може залишатися суто внутрішньою справою цих держав. Вона стає проблемою саме глобального

міжнародного правопорядку, при тому, що створення широкої міжнародної системи нормативного регулювання катастрофічно відстає від імперативної необхідності зберігати правовий порядок у новій глобальній складності.

Важливе значення у подальшій універсалізації внутрішньодержавного права має закріплення в національних конституціях сучасного комплексу невідчужуваних природних прав і свобод людини, а також визнання того, що загальновизнані принципи й норми міжнародного права є пріоритетною складовою національної правової системи [11, с. 38].

У світовій юридичній спільноті однією з головних перешкод створенню всеосяжної міжнародної правової системи вже досить давно називають розбіжності між нормами національного права, що кодифікуються в конституціях і кодексах різних держав. Найяскравіше цю позицію виражають дослідники, що дотримуються у відносинах між міжнародним і національним правом концепції так званого радикального юридичного монізму (Г.Азнагулова, Н.Плахотнюк, А.Чумаков, В.Шумілов) [12-15]. Вони стверджують, що єдиним виходом є створення такої глобальної правової системи, в якій міжнародне право матиме абсолютний пріоритет над національними правовими нормами і над національними правовими системами в цілому, включаючи конституції. Тобто, йдеться про систему, в якій міжнародні правові норми будуть повноцінно і строго імплементовані в національні конституції і кодекси і, таким чином, набудуть імперативного й універсального характеру. Тим самим, виникне «моністична піраміда» [9] ієрархічно супідрядних правових норм. На вершині такої піраміди знаходитимуться норми міжнародного права, що володіють верховенством безпосередньо по відношенню до національних конституцій, а не тільки до законів.

Концепція радикального монізму припускає, що поняття, пов'язані з принципом державного суверенітету (і, відповідно, національні специфіки конституцій і правових систем) повинні бути повністю відкинуті і виведені з правової теорії і практики, і що саме норми міжнародного права повинні стати

загальнообов'язковим каноном внутрішньодержавної правотворчості й правозастосування.

Звичайно, світ дуже змінився за три з половиною сторіччя, що пройшли з часів створення Вестфальської міжнародної системи, коли до числа основних принципів міждержавних відносин була включена знаменита теза Жана Бодена «Суверенітет – це абсолютна й постійна влада держави над підданими і громадянами». Низка міжнародних конвенцій, прийнятих ще в ХІХ столітті, Версальсько-вашінгтонська система, яка затвердила Статут Ліги Націй, а також Ялтинсько-потсдамська система, результатом створення якої стали Статут ООН і подальші міжнародні нормативні акти, істотно уточнили рамки поняття державного суверенітету, обмеживши цей суверенітет згаданими вище імперативними принципами міжнародного права, що включають дотримання невід'ємних прав народів і прав людини.

У зв'язку з цим, як *висновок*, зазначимо, що в умовах глобалізації зростає вплив загально визнаних принципів і норм міжнародного права на національне законодавство. Разом з тим, цілком аргументовано можна вести мову про взаємозв'язок і взаємовплив міжнародного й конституційного права в забезпеченні стабільності державного і суспільного ладу, у виробленні універсальних принципів правової, демократичної і соціальної держави, що створює умови для розвитку вільної особистості й відкритого суспільства, ефективно й доступно людям публічної влади.

Право є явищем універсальним і загальнолюдським. Реалізація цінностей права в умовах глобалізації очевидно відбуватиметься не лише за допомогою інститутів і механізмів об'єктивного права тієї чи іншої держави, а й через «налаштованості» права на стан, що є характерним для світової спільноти, усіх держав.

Список використаних джерел

1. Спрыгина Е.А. Влияние глобализации на культуру и ценности человека: нравственно-правовой аспект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/>.

2. Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму: Монографія / Штанько В. І., Тіхонова Л. А., Ковальов В. О. та ін. – Х.:

ХНУРЕ, 2009. – 164 с.

3. Бирюкова М.А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур // *Философские науки*. – 2000. – № 4. – С. 33-42.

4. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект: Монографія. – Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

5. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. – Одеса, 2011. – 205 с.

6. Куян І. Чи послаблює глобалізація суверенітет національних держав? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1510/>.

7. Батчиков С. Глобализация как вызов суверенной демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.glazev.ru/associate/2052>.

8. Мікієвич М.М. Конституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки. – Львів, 2005. – 210 с.

9. Зорькин В.Д. Вызовы глобализации и правовая концепция мироустройства глобализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_8734.html.

10. Зодерквист Я., Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/zoderkvist_yan/.

11. Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 2. – С. 36-40.

12. Азнагулова Г.М. Глобальная правовая система: перспективы формирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=17740872>.

13. Плахотнюк Н. Явище глобалізації світової економіки у міжнародно-правовому аспекті // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 52-55.

14. Чумаков А.В. Перспективы создания глобальной информационно-правовой системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2010/disk/140.pdf>.

15. Шумилов В. Международное право и Глобальная правовая система [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/article1133238.html>.

Дзєбань А.П. Генезис правовой сферы в условиях глобализационных процессов

Рассматриваются основные направления влияния глобализационных тенденций на национальные правовые системы. Обосновывается, что в результате таких тенденций наблюдается качественно новая картина сосуществования правовых культур.

Ключевые слова: глобализация, право, правовая система, правовая регуляция.

Dzeban A.P. Genesis of legal sphere in the conditions of globalization processes

Basic directions of influencing of globalization tendencies are examined on the national legal

systems. It is grounded, that as a result of such tendencies there is high-quality the new picture of coexistence of legal cultures.

Keywords: *globalization, right, legal system, legal adjusting.*